

Elvándorlás, kitelepítés

Állam és társadalom működőképességéről

Migráció, népmozgás a 20. századi Magyarországon témakörben rendezett konferenciát 1995. szeptember 22–23-án Budapesten a Südostdeutsche Historische Kommission és az Európa Intézet Budapest. A két-napos műhelykonferencia előadásai németül kerülnek publikálásra. Itt részben a megnyitó előadás, részben az ezen alkalomból készült előadások szövegeiből adunk közre.

I. Migráció és ember

Figyeljük a közép-kelet-európai régió átalakulásának nehézségeit. Az itt élő társadalmak igyekezetét, hogy versenyképesek legyenek a világ más tájainak termelési kultúrájával. Hogy munkakultúrájuk felzárkózzék a világ élvonalához, vagy legalább ne szakadjanak le az átlagtól. Ahogy ez a leszakadás megkezdődött a szovjet zónán belül. Hogy amit termelnek, eladható legyen a világpiacon. S hogy mindehhez megteremtsék a feltételeket. A feltételeket, vagyis: *korszerűsítsék közösségi-politikai szervezeteiket, azaz állami, igazgatási, képviselői-politikai rendjüket; korszerűsítsék az ipari-mezőgazdasági termelés, a forgalom technikai eszközállományát. Töreksenek, hogy megteremtsék a legfontosabb feltételt: az emberi tényező, a munkaerő színvonalának emelését.*

Modernizáció, polgárosodás

Beszéltünk *modernizációról, polgárosodásról* a régióban. Magyarországon és a szomszédos országokban is sokat. Ezen először és elsősorban a *politikai intézményrendszer modernizálását* értettük, azt is szűkített értelemben, azonosítottuk a politikai többpártrendszer bevezetésével. És beszéltünk először és elsősorban az állam irányította gazdasági mechanizmus leváltásáról, a *piacgazdaság alapintézményeinek bevezetéséről*. Azután kezdünk beszélni a technikai infrastruktúrák korszerűsítéséről. De mind kevésbé szólnunk a termelési és igazgatási szervezeteket működtető erőről, az *emberi tényezőről*. (Azért mondjuk, mind kevésbé, mert az átalakulás első szakaszában, a régi rendszer összetörésekor és az új rendszer alapjainak lecövekelésekor ez az emberi tényező még a vezető elitek reformcéljainak egyik legfontosabbika volt.) Néha szó esik ugyan a munkaerőről, vagyis

arról, hogy a térség ember-állománya mennyire versenyképesen termel: mennyire készült fel a modern technikák alkalmazására, ismeri-e a modern komputerizáció tartozékait stb. Néha szó esik a munka-morálról. De már erről is kevésbé.

Arról azután szinte egyáltalán nem esik szó, milyen a térség emberállományának humánökológiai, civilizációs szintje. Milyen a testi állapota: fizikai tartása, ápoltsága, egészségi állapota? Milyen az ember mikrokörnyezete: lakása, családi-baráti-közösségi kultúrája? Milyen a viselkedéskultúrája: utcán, közlekedés közben, munka és szabadidőtöltés közben? Milyen szellemi igényei vannak: mi érdekli a világ történéseiből, a közösségi konfliktusokból, a természetből, az emberi hagyományanyagból, melyek az ő életét is meghatározzák?

A közgazdászok a termelési mutatókat nézik. Hihetik könnyen: végső soron mindegy, hogy jó kedélyű, kiegyensúlyozott, magával és környezetével elégedett vagy éppen keserű ábrázatú személyek „produkálják” az árut (természetesen, szerintünk tévednek). A politikusok a választási és a népszerűségi szavazatok számát nézik. Hihetik könnyen, végső soron mindegy: milyen állapotú választók, odújukból vagy ápoltságukból kibújt személyek adják le az „igen” szavazatot.

Természetesen, szerintünk tévednek. A rossz fizikai és rossz lelkiállapot kiegyensúlyozatlanná teszi az egyént. A közösségi normáktól elidegenedett személyiség kiszámíthatatlanná válik embertársai számára, végső soron a termelési fegyelem követelményeihez és a közösségi együttélés szabályaihoz sem hajlandó igazodni. Egyéni bizonytalansága a termelés (gazdaság) és a közösségi élet (politika, közélet) bizonytalanságát idézheti elő. Ezt az állapotot korunk nagy agyimosási találmánya, a média megkísérli kezelni, irányítani. Póteszköze az egyoldalúan piacorientált gazdaságoknak és egyoldalúan szavazatorientált politikusoknak. Rövid távra eredményes eszköztár. Hosszú távon e „kezelési mód” csak összeomláshoz vezethet...

Migráció – kultúrák kölcsöniszonya

A migráció, a társadalom tömeges helyváltoztatása, a termelés szempontjából munkaerő kérdése. Egy évtizeddel ezelőtt felidéztek az Osztrák–Magyar Monarchia, s azon belül a történelmi Magyarország előnyeit a térség gazdálkodása és így az

Falusi munkavállalók, útépítők Budapesten a Kecskeméti utcában, 1949

egyén gazdagodása szempontjából: a munkaerő és a szakértelm szabadon vándorolt, mozgott – mondtuk. Ezért is a termelés üteme gyorsan követhette a piac igényét és a technológiai fejlődés ütemét. De már akkor is figyelmeztettünk: e migráció általános népesedési konfliktusokat – nem feltétlenül negatív kimenetelű konfliktusokat – hozott magával. Hozta a műveltségi kiegyenlítés igényét, s ezzel a hagyományos uralkodó rétegek vezetési monopóliumának megkérdőjelezését. Hozta magával az asszimilációt s egyben a disszimilációt, a térség kultúrájának gazdagodását, erősítette emberi sokszínűségét. De élte is a nacionalizmus, antiszemitizmus, vallási békétlenség konfliktusait. Felkeltette egyben a nemzeti önrendelkezés igényét. És hozta magával a gazdagodás–szegényedés polarizációját. (Ez utóbbira talán kevésbé figyeltünk az 1980-as években, mivel ezt agyonsúlykolták tanulmányaink során, és így „problémavakság”-ban szenvedtünk. A szociális tényezők valós szerepét hajlottunk lebecsülni.) E konfliktusok végül is a térség politikai-igazgatási rendszerének, a Monarchiának széteséséhez vezettek.

Vagyis: a migráció nem egyoldalúan munkaerőkérdés, nem is csak a politikai választásokban szerepet játszó tömegek mozgása csupán. *A migráció emberi kultúrkörnyezetek felszakadása, átférfordítása, a hagyományos érintkezési kultúra lepusztulása, új kialakulása. A migráció kölcsönviszony: a különböző lokális kultúrformák közötti kapcsolatrendszer.* Az elvándorolt hiátust hagy maga után, amelyet a helyi közösség betölt, netán frissen odavándorolt kultúrelemekkel. Már változik. A bevándorló új szokásrendet hoz magával, idomul a helyi többséghez, de a többség is észrevétlenül átkölcsönöz újabb szokásrendeket. Melyeket eddig talán idegennek érzett. A migráció tehát új típusú kölcsönviszony, azaz egymásra hatás. Kölcsönviszony, azaz egymástól tanulás, egymástól kölcsönzés.

Etnikai, politikai, szociális tényezők

De vajon mit tudunk mindezekről a szociális, kulturális jelenségekről, melyek lenyúlnak az egyének és kollektívumok lelki állapotához, gondolkodásához, magatartásformáihoz? Mennyiben elemeztünk ilyen szempontok alapján népmozgásokat? A német földről a 13. vagy a 18. században induló világméretű népmozgást? Amelyek ismert módon elérték a Kárpát-medencét is? Vagy a szerbek mozgását a 15–17. században a török elől északnyugatra, azaz éppen Magyarország irányába? Vagy a románság transzhumálását a 13–18. században a Kárpátokon túlra? A szlávok majd szlovákok mozgását délkeleti irányba? Vagy akár a magyarság visszaáramlását az ország középső részébe a török kiűzése után? Nem beszélve most már az 1920. évi majd az 1938–41. és végül az 1945. évi határváltozások kiváltotta nagy népmozgásokról, majd az exodusokról, a kitelepítésekről. Mennyiben látjuk ezen etnikai mozgásként leírt folyamatok mögött a szociális lényt, az életfenntartásért küzdő egyént, családot? A cókókját taligára rakó parasztot, iparost. Aki ment a bizonytalanságba, más nyelvű, más vallású, szokásrendű népesség közé, más éghajlati–termelési körülmények közé.

Az ipari forradalmak korának, az utóbbi másfél száz év nagy modernizációs migrációinak emberi dimenziói legalább a szépirodalomban, a filmművészetben jelennek meg. Töredezetten, természetesen, az irodalmi műfajok szabályai szerint, sajátos

ábrázolási eszközeikkel. Mi a történelem, úgymond, tudományos eszköztárának birtokában statisztikákat közlünk a faluról városba áramló népességről, arról, hogyan szaporítják az ipari társadalom képzetlen munkavállalóinak, a segéderőknek táborát, miként változtatják a hagyományos városi társadalom belső szerkezetét. Ugyanígy beszélünk, egzakt módon, a térségünkben milliós nagyságrendű politikai migrációkról. A kitelepítésekről vagy az önként vállalt politikai emigrációkról. Emberek ide-oda áramlásáról, fizikai pusztulásokról. Százalékokban, számokba fogalmazva folyamatokat. De lépten-nyomon szembeütnik két hiányossága is munkáinknak. Nincs polgárjoga a történettudományos munkában az egyén szintjén a lelki, szokásrendi változások leírásainak. Vagy történeiszekink nincsenek is birtokában a nyelvi–írói eszközöknek, a képi megjelenítő erőnek. Az agyontudományosított (vagy tudományoskodó) nyelvezet, kifejezésmód nem csak befelé fordítja a történettudományt, egymásnak író kollégák céheibe szorít bennünket. De e külsődlegességében olyannyira tudományosnak tűnő kifejezésmód le is fogja a történeiszek–kutatói fantáziát. Kiűzi a történeiszek felkészültség kelléktárából az ilyen képességeket. A formalizált eszköztárak a nyelv és a tudományos nyelv, a számítertechnika tudása, eligazodni a szakmai érdekcsoportok világában, megtalálni az éppen hiánytéma révén az egyetlen kínálózó állást – mind egészen más képességek kifejlesztését kívánja fiatal kutatóinktól. Világszerte. Azután megszületnek a művek. Hogy a művek olvashatatlanok? Hogy az olvasóban nem keltenek emberi érzelmeket vagy értelmi viszonyulást a múlt szereplőivel kapcsolatban? Ki törődik ezzel, hiszen a cél a publikációs jegyzék gazdagítása. Úgysem olvas már senki. Követhetetlen a tudományos nagyüzem produkciója. File-okba rendezett agyú számítástechnikus-iparosok majd felállítják a teljesítményt minősítő egyenleteket. A szürkeség önfinanszírozásának és öngazdolásának vélt megalapozását. Hogy gondolkodásunkból, kutatói–írói–tanári munkánk célrendszeréből kivész az ember? Akinek önmegevalósításáért, életberendezkedése értelmességéért kellene dolgoznunk mindannyiunknak? Hogy segítsünk eligazodni saját múltjában és jelenében, az egyszer megélhető emberi életkörülményekben? Kit érdekel? Hiszen a mi kutatói életkörülményeink biztosítása a mi saját célunk! S elvégre mi is életben akarunk maradni. Részei leszünk egy értelemellenes értelmiségi nagyüzemnek, egy társadalomellenes céhes elidegenedésnek, egy tehetségellenes értelmiségpolitikának. Azután faggatnak bennünket épelméjű tisztaságukat még megőrzött tanítványaink, más képesítésű olvasóink. Hogyan alakította át életrendjét a városba kényszerülő parasztember, ki évtizedekig napkeltéhez, napnyugtához igazította ritmusát? Alvás, munkavégzés, a járás ritmusát. A kézmozdulat ütemét. Amit a géptársadalom felzaklat: gyorsít, majd szabadidő-juttatásaival hirtelen megállít. Hogy, úgymond, most kapkodj, majd ne csinálj semmit. Mert ez, úgymond, a szabadság. Vagy a politikai kitelepítettek emberpróbáló, úgymond, átnevelései. Városi cipővel sárdagasztás, megtanulni, hogy a sár az nem piszok, a testillat az nem bűz, s hogy őseik, úgymond, társadalmi bűneiért vagy korábbi neveltetésük, elképzeléseik követéséért most őket átnevelik. No és a bevagonizások. A gyalog hajtott menetek vagy a menekülések az éjszaka leple alatt emigránsokat gyűjtő menekülttáborokba... Nem is annyira a megaláztatások történelme hiányzik. A kárpótlások világában ennek bemutatásáról gondoskodik a társa-

dalom. (Azok, kiket különböző rendszerváltások sokkoló hatásai szívrohamokba kergetnek, idegi és testi rokkantakká tettek, már erre se számíthatnak.) Inkább annak bemutatása hiányzik: a sok keserv mellett mennyi leleményt szabadít fel a körülmény változása. Mily csodálatosan kimeríthetetlen az emberi gondolkodás és gondoskodás-készség a szükségben is a kínálkozó alternatívák, választak felismerésére. Társasági és természeti környezethez újrafogalmazni viszonyainkat, emberi viszonylatainkat.

Hogy miért indul a migráció, még csak tudjuk – többnyire. De hogy mi lesz ennek kihatása az átélőkre, az új közösségre – már kevésbé ismerjük.

II. Európai integráció és népességmozgás

Figyeljük a közép-kelet-európai régió átalakulásának nehézségeit, mondtuk. Figyeljük ezek között – mind történelmileg, mind politikailag – az egyik legtöbb keservet kiváltó nehézséget: a népmozgásokat, a migrációkat. és közben figyelünk arra: milyen területi-igazgatási változások várnak kontinensünkre? Ki tagadhatná, hogy a európai politikának máris egyik legnagyobb vitakérdése: kiknek az Európáját fogjuk mi kialakítani? Az államok Európáját, a nemzetek Európáját, netán a polgárok Európáját?

A politikusok és a közgazdászok egyelőre elsősorban azzal vannak elfoglalva, hogy az Európai Unió stratégiájában az adminisztrációs, az ipari és mezőgazdasági preferenciákat állapítsák meg. Azaz egy jövőbeni európai gazdaságpolitika és a politikai intézményrendszer keretei állnak eszmecsereik központjában. A népmozgás és egy esetleges tömeges mozgás, a migráció kérdését részben megoldottnak tekintik a turista és üzleti utak szabadságának kinyilatkoztatásával. Az egyes államok különböző „elvi alapon” – és itt az elvi kifejezést csak idézőjelben használom – adnak választ a *regionális migrációk, a tömeges elvándorlások vagy betelepülések kérdésére*. A korábbi évtizedekben e tekintetben egy aránylag nagy méretű liberalizálást, az utóbbi időben ezzel ellentétesen határozott szigorítást figyelhetünk meg. De vajon nem esnek-e a politikusok ugyanabba a hibába, amely hiba a mi társadalomtudósi gondolkodásunkat is lépten-nyomon jellemzi. Abba a hibába, hogy e népmozgásokban nem látják e mozgás *emberi-életmódbeli, etnikai-konfessionális és más jellegű feszítőerejét*. (Amit azután nem egyszer a radikális ellenzéki erők – akár jobb-, akár baloldaltól – exponálnak, harsányan fellobbantva az egyszer már meghaladottnak hitt „idegenellenesség” emberi kapcsolatokat pusztító hangját.)

A szovjet rendszer felbomlása idején (1989–1990) a térség értelmiségije olyan Közép-Európát képzeltek el, amely Közép-Európában a polgárok – és így a munkaerő is – szabadon vándorolhatnak. Ma már ugyanez a valamikori reformértelmiség mond „nemet” a szabad munkaerő- és népességmozgásra. Vajon miért? A válasz: elsősorban azért, mert az államok közötti migráció olyan társadalmi és gazdasági feszültségeket kelthet, amelyek felett az állami adminisztráció nem tud úrrá lenni. Emlegetik a németországi sokmilliósvé bevándorolt török és jugoszláv vendégmunkások esetét, emlegetik a Magyarországra 1989 után százezres nagyságrendben menekült, vándorolt határokon túli magyarok esetét, akik többnyire a fekete-piacon dolgoznak. Nem is szólva arról a félelemtől, amely a

térség kis államainak kormányzatait eltölti egy esetleges tömeges méretű ukrán–orosz inváziótól.

A mai konfliktusok természetesen új megvilágításba helyezik az elmúlt évszázad migrációit is. Felértékelődnek azok a területi-igazgatási egységek (mint például a fentebb említett Habsburg Monarchia), amelyek területén a munkaerő és a polgár szabad vándorlása biztosított volt. Leértékelődnek az ún. „nemzetállami” területi-igazgatási egységek (csak most figyelünk fel arra, hogy a Habsburg Monarchia helyén létrehívott új államrendszer a korábbi egységes vám- és munkaerőpiac helyett hét különböző vámrendszert és igazgatási rendszert hozott létre). Nemcsak a szabad népességmozgást gátolják ezek, de elijeszti a világpiac nagy tőkéinek befektetési kedvét is. Vagyis látszik: *az ipari forradalom és a modernizáció feltétele volt a szabad migráció*. És most látjuk: a „természetes indíttatású” migráció, amikor a lakosság egyes csoportjai saját érdekeiket követik, milyen pozitív előrehajtó szerepet tölt be az adott térség és az adott közösség egészének fejlődésében. Látszik, hogy mennyire szemben állnak a „természetes migrációk” a „kikényszerített migrációk”-kal. Amikor a lakosság csoportjait kollektív jegyeik (kollektív etnikai vagy szociális hovatartozás) alapján kényszerítik elvándorlásra. Magyarország történelmében 1918-ig az ún. gazdaságon belüli kényszer, a természetes indokok játszanak szerepet. 1918–1990 között viszont már az ún. *kikényszerített migráció* a domináns.

Milyen valós társadalmi, politikai és kulturális-civilizációs feszültségeket hozott e térség számára a 20. századi migráció? – kell feltennünk a kérdést.

III. A történelmi népességrombolások

Ne csak a jelen átalakulásaira figyelünk, de e század történelmére is: a térségben olyan erős migrációs mozgások zajlottak le, amelyenre a század világtörténelmében kevés példa van. Vajon nem függ össze a térség *mai szociális nyomorúsága és az etnikai-politikai konfliktusok* is történelmünk ezen sajátosságával, a drasztikus migrációs mozgásokkal? Itt most csak néhány, a kérdésállításhoz vezető, korábbi kutatásainkból származó tényre szeretném irányítani a figyelmet.

Milyen típusú migrációkat különböztethetünk meg egyáltalán Magyarországon legújabb kori történelmében? Kézenfekvő a válasz: a mozgások irányát tekintve államok közötti és belső vándorlásokat. Az államok közötti migrációk kiváltó okai 1920–1990 között: *a határmódosítások, a kitelepítések és a politikai rendszerváltozások*. A belső vándorlások okai: a politikai kitelepítések (Magyarországon 1949 után), nagyobb részben pedig az *adminisztratív termelési- és településszerkezeti átalakítások*. *Államok közötti, államon belüli migráció; gazdasági-társadalmi átalakulások, valamint határmódosítások és politikai rendszerváltozások* okozta migrációk követik egymást 1920 és 1990 között. A népességmozgások részben etnikai, részben társadalmi-szociális tekintetben alakítják át Magyarországon társadalmát.

Határváltozások, kitelepítések

Az 1919–1920. évi békeszerződés következtében beállott határmódosítások azt eredményezik, hogy a korábbi államterület peremvidékén élő magyar etnikum, mindenekelelt a középsz-

tály és az értelmiségiek köréből megindul egy vándorlás az állam volt peremterületeiről az új, a trianoni határok közé. Mindenekelőtt annak a középosztálynak a tagjai mozdulnak, akik a volt állam peremterületein a magyar nyelvű kultúrából (igazgatás, tanítás stb.) élnek. Hozzávetőlegesen 100–150 ezer családot érintett ez a migráció. A területében egyharmadára csökkent Magyarországon belül óriási szociális feszültségek jönnek létre. Ez lesz egyik alapja annak az *értelmiségi munkanélküliségnek és politikai feszítőerőnek*, amely majd a harmincas években meghatározóvá válik az állam politikájában. (Nem utolsósorban társadalmi alapja lesz a politikai jobbratolódásnak, a revízió-központú politikai gondolkodásnak.)

A második migrációs hullám 1938–45 között szintén a hátrákiigazításokkal függ össze. Az 1920. évinél kisebb létszámú mozgás ez. Néhány ezer főre becsült tömeg áramlik a vissza-került területekre. (Ahonnan viszont – mindenekelőtt Észak-Erdélyből – sietve vándorolnak ki a Regát vagy Dél-Erdély irányába az 1920 után megerősödött vagy oda időközben áttelepült románok. Ezt is körülbelül 100 ezer főre becsülhetjük.) Az utolsó határmozgás dátuma, az 1945. év, a trianoni határok visszaállítása. Újabb migráció indul. Az ismét román, csehszlovák és jugoszláv igazgatás alá került területekről most már nemcsak a magyar államterületre, de részben Nyugatra is menekül a magyarság. Most már nemcsak a román, csehszlovák, jugoszláv adminisztrációtól félnek, hanem a szovjetektől is. Ismét részben etnikai (azaz magyar), részben szociális (azaz elsősorban középosztálybeli) migráció megy végbe. Az ekkor elvándorlók számát 200 ezerre becsüljük.

Azután következik a *politikai indíttatású* kivándorlás, az emigráció 1945–1949 között. A szovjetek előrenyomulásától félnek. Részben a szovjetellenes propaganda az eddigi nemzeti-közösségi hagyományok, a nyugati kultúra teljes felszámolását ígéri szovjet győzelem esetére. Részben nagy a félelem az ígért bosszúállástól a régi rendszer híveivel szemben. A hagyományos magyar középosztályok egy jelentős része kivált így a magyarországi munkaszervezetből. És elveszett a magyar állam részére az a munkaerő-tapasztalat és azon európai színvonal egy része is, amelyet ők testesítettek meg az állami adminisztráción belül.

Jól tudott, hogy az 1944–1949 közötti két nagy közép-európai népmozgás: a *zsidóság elpusztítása* (mintegy 7 millió), majd a maradék zsidóság exodususa és a 10 milliós nagyságrendű *német kitelepítés*. Mindkettő elérte Magyarországot, illetve a

Kárpát-medence egész területét. A zsidóság elpusztítását mutató számadatok körül tudományos vita folyik, történezeink 400 ezer főre becsülik a magyarországi zsidóság embervesztését. Mintegy 140 ezer főre tesszük a Magyarországról kitelepített németek számát, és nincs még pontos, megbízható számadatunk a szlovák–magyar lakosságcsereéről, valamint a Szerbiából kitelepített magyarokról. Néhány ezerre becsülhetjük a megmaradt zsidók közül azoknak a számát, akik a térséget véglegesen elhagyva Izraelbe vagy Nyugatra távoztak.

A munkaszervezet sérülése

Milyen volt ezen állami erőszakkal és nemzetközi szerződésekkel kikényszerített migráció *társadalmi kihatása*? Mennyire és milyen szektorokban sérült a magyarországi államigazgatás, a mezőgazdasági, ipari termelés, kereskedelem? A nemzeti jövedelmet létrehozó termelő tevékenység, a közösség rendjét biztosító igazgatás? A válasszal még adósak vagyunk. Tudjuk, hogy a zsidóság megsemmisítésével és az ezt követő elvándorlással a Kárpát-medence magántisztviselő és értelmiségi erejének egyik legdinamikusabb része veszett el. Tudjuk, hogy a kitelepített németekkel a legszínvonalasabban gazdálkodó dunántúli falvak mezőgazdasági ereje veszett el. És kiterjedt a kitelepítés a több generáción át az iparban maradt hagyományos szakmunkás rétegre. És arról sincs még pontos áttekintésünk, hogy a Magyarországra délkeletről vagy éppen Csehszlovákiából betelepített magyar nyelvű népesség milyen munkaerőt képviselt, és hogyan funkcionált később a kiűzöttek üresen hagyott házaiban. (Mint ahogy ugyanezen társadalmi kihatásokkal kell számolniuk a szomszédos országok társadalomtörténezeinek is. Az ő államuk területén a munkaszervezet éppúgy sérült, mint nálunk. Ha nemzeti büszkeségből ma a győztesek nem is szívesen beszélnek a nagy, „nemzeti”-nek nevezett programok ezen gazdasági és szociális deficitjéről.)

Szovjet típusú „modernizáció”

A közép-európai térség a világháború után a szovjet érdekszférába került, ahol – mint ismeretes – a szovjet bevezette az Unió területén már úgymond kipróbált politikai modellt. A szovjet rendszer bevezetése – amelyet a történeti irodalom hajlik a térség sajátos modernizációs átalakításának is tekinteni – politikai erőszakkal kívánta átrendezni a termelési szektorokat. Milliós nagyságrendben mozgatott el társadalmi rétegeket

Elhurcolt budapesti zsidók. Győr, 1944. november

Kitelepített németek a magyar nemzeti zászlóval, 1946. február

lakóhelyükről. A gazdasági-politikai indítású belső migráció kronológiai adatait ismerjük, s részben ismerjük a megmozgatottak számát is. Sokféle futó gazdasági-emberi következményeit azonban nem. Csak emlékeztetőül utalok néhány tényre. Az erőszakos, gazdaságon kívüli eszközökkel végrehajtott mezőgazdasági átszervezés, az ún. tévesztés 1950–1953, majd 1958–1962 között százezreket kényszerített elvándorlásra a falvakból. És kínált ugyanakkor az elvándorlóknak munkát a szintén erőszakosan végrehajtott iparosítással a régi és új iparközpontokban.

Hogyan hatott mindez a befogadó városi társadalmakra? A termelészerkezet ilyen átalakítása *egy új típusú városi és ipari népességet* hívott létre. Növelte a képzetlen munkaerő súlyát a munkásságon belül, falusias életformákat hozott be a városi településekre. (Nem utolsósorban ez a településeken belüli változás képezte társadalmi bázisát annak a politikának, amely a helyi, városi, politikai, kulturális autonómiák hagyományát az új ígézetében fel kívánta számolni.) A maradék hagyományos városi polgári erők – és velük a városi autonóm polgári mentalitás – teljesen kiveszni látszott a magyar városkultúrából. Ma, amikor az önkormányzatok közösségi kultúráját és az autonómiákat szeretnénk ismét talpra állítani, ez a pusztítás-pusztulás lépten-nyomon érezhető, a néhány évtized kiesése nehezen pótolható.

De ugyanilyen változást idézett elő a belső migráció a falu életében is. A falvak legjobb, mintegy százezer főre becsült, kistulajdonosi munkaerejének egy része, félve a politikai megszegényítésekől (az ún. kulákhajszától) is, elhagyja a mezőgazdaságot. A magyar mezőgazdaság átállítása, hozzáigazítása a nagyüzemi gazdálkodás követelményéhez keservesen ment végbe. Ezt, tudjuk, adatokkal is alátámasztotta már történetírásunk. Azt is elmondták már, hogy ennek milyen politikai okai voltak. De hogy e keservekben milyen szerepet játszott a legszínvonalasabb paraszti munkaerő kiesése, azt még nem mértük fel. Gondoljunk csak arra: Nyugaton is végbemegy a törpe- és kisbirtok lepusztulása, és ott is látható egy migráció az ipari központok felé. De Nyugaton a gazdaságon belüli kényszer mozgatja e folyamatot és a faluban – a mezőgazdasági termelésben – marad a legjobb munkaerő. A szovjet zóna országai-

ban viszont ezek eltávoznak, az amúgy is szervesen modernizációt a legjobb emberi erők nélkül hajtják végre. A kitelepítések után újabb munkaszervezet-károsodás.

És tegyük hozzá: arról is keveset tudunk, hogy ez az utolsó nagy migrációs hullám miként bontotta meg az országban még meglévő települési-etnikai egységeket. Végleg felbomlik a megmaradt német, szlovák falvak német, szlovák többsége. Az asszimilációnak ekkor újabb, immáron valószínűleg utolsó fázisa következik be. Magyarország lakossága most már visszavonhatatlanul a személyi szinten keveredett etnikumok társadalmává válik.

Külön tárgyalást igényelne az 1956-os emigráció történelme. Ez az emigráció szociálisan teljesen szórt, értelmiségiek, munkások egyaránt megtalálhatóak közöttük, domináns viszont az: elsősorban a fiatalabb korosztályok távoztak – ahogy azt az eddigi szakirodalom már kimutatta. És, hogy csak soroljam a további hiátusokat, töprengve további feladatainkról, nem feledkezhetünk meg az 1980-as évek végén kezdődött új közép-európai migrációról sem. A Romániából, Jugoszláviából Magyarországra irányuló kivándorlásról, majd az 1991 utáni ukrán–oros, azután a Magyarországot már nem érintő délkelet-európai népmozgásokról.

Működőképességünk

A történettudomány művelése remek foglalatosság számunkra, akik azt mint szakmát, mint tevékenységi formát szeretjük, műveljük. Célja társadalmi méretekben mégsem lehet e szűk réteg kedvteléseinek kielégítése. Sokkal inkább a jelenre levonható következtetések segítése. Áll ez – megítélésem szerint – a migrációkutatásokra is. Látva a migrációs mozgásokat Magyarország 20. századi történelmében amelyhez hasonlóakat az egész délkelet-európai térség történelmében láthatunk –, nem joggal tettük fel a kérdést: *hogyan működhetnek mindezek után még az itt élő társadalmak?* Amikor az 1944–45. évi holocaust, majd a politikai változások kikényszerítette migrációk során a tradicionális állami és magántisztviselő réteg kivált a társadalomból, majd más okból a leghatékonyabb paraszti termelő rétegek, a színvonalas iparos-rétegek szintén lepusztultak? A válaszuk: hát így! Ahogy ma működnek...

Ha konferenciánknak nem lenne más haszna, mint felhívni a politikai döntéshozók figyelmét arra: döntéseiknek társadalmi kihatásaival valóban komolyan foglalkozzanak, mert azok generációkra nézve esetleg beláthatatlan hátrányokat idézhetnek elő – már az is nagy haszon volna. Mint ahogy az is, ha sikerülne felhívni a délkelet-európai társadalmak újnacionalistáinak figyelmét arra: a térség migrációs mozgásaiban ne valamiféle nemzeti elv érvényesülését keressék. Ezek az ide betelepült vagy éppen áttelepített etnikumok szorgos parasztok, munkások, tisztviselők voltak, és az a közösség károsodott eltávolításukkal, amely közösségből őket kiszakították. S hogy a kevert etnikumú Délkelet-Európában a kölcsönös etnikai és szociális türelem lehet az egyetlen józan politikai vezérelv.

GLATZ FERENC

Battonyán és más határ menti községekben a Romániából érkezett napszámos brigádok dolgoznak. Köztársaság, 1992. július 3.

